

L'impacte de la Gran Guerra sobre l'economia de Reus (1914-23)*

per Albert Arnavat

L'època daurada que fou per a la classe rectora de l'economia catalana la Primera Guerra Mundial¹ no va tenir, en aparença, un inici fàcil. El primer impacte fou negatiu. L'agost del 1914, malgrat la neutralitat espanyola, l'inici de la guerra trasbalsà la malmesa estructura econòmica reusenca, que no havia aconseguit refer-se encara de la crisi agrària i tèxtil de la fi del segle. Les primeres setmanes foren de pànic. Es paralizaren totes les exportacions a causa de les moratòries i de la suspensió del crèdit, mentre els impositors retiraven de la banca privada una bona part dels diners i creixia el nombre d'obrers en atur, uns 400. La crisi fou especialment sentida a causa de la importància de la negociació de divises procedents del comerç internacional, principalment el de productes agraris, ja que la ciutat era una de les places comercials de Catalunya obertes a la competència mundial.²

La sortida de la breu crisi d'adaptació i l'arrencada de la fase expansiva va ser provocada, a finals d'octubre, per l'arribada de nombroses comandes amb amplis marges de benefici, de manufactures, productes agraris, queviures i bestiar principalment per a França. Malgrat el perill de torpedinament dels vaixells i les prohibicions oficials, s'inicià un intens flux exportador, legal i de contraban,

* Aquest article és una síntesi del meu llibre *L'impacte de la Primera Guerra Mundial sobre l'economia reusenca (1914-1923)* (Reus, Cambra de Comerç i Indústria, 1987), 300 ps., amb pròleg de Pere Anguera. L'estudi no inclou els aspectes d'economia social, que formen part de la tesi doctoral, en curs de realització. El llibre està bastit en bona part a partir de les dades de la publicació de les Cambres de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona, Reus, Tortosa i Valls, *Vida econòmica de la província de Tarragona* (1917, 1918-1919, 1920-1921 i 1922-1926).

1. Per a l'emmarcament i la interpretació general he seguit J. FONTANA i J. NADAL, *Espanya 1914-1970*, dins *Historia econòmica de Europa*, vol. VI (Barcelona, Ariel, 1980), ps. 95-107; S. ROLDÁN i J. L. GARCÍA DELGADO, *La formación de la sociedad capitalista en España (1914-1920)*, 2 vols. (Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1973); i J. L. MARTÍN RAMOS, *L'expansió industrial*, dossier «Catalunya davant el món en guerra (1914-1919)», «L'Avenc», núm. 69 (1984), ps. 34-40.

2. La crisi mobilitzà les diverses entitats econòmiques de la burgesia local, diverses comissions de la qual, juntament amb els parlamentaris de la circumscripció, telegrafaren i visitaren el president de la Mancomunitat de Catalunya, el president del consell de ministres, els ministres d'hisenda i de foment, el governador del Banc d'Espanya i algun altre alt càrrec demanant solucions. S'adherien també, atesa la impossibilitat de subscriure'l, al missatge que la Junta Econòmica de la Mancomunitat adreçà al govern espanyol.

amb ambdós bàndols belligerants i amb altres països neutrals, prescindint de les afinitats ideològiques.³ Del fugisser pànic inicial i de la ràpida expansió econòmica en dona una idea el moviment de l'estalvi a la cursal de la Caixa de Pensions el 1914, on la proporció de reintegraments sobre els ingressos es disparà del 55 %, el juliol, al 456 % l'agost, i es reduí al 25 % el novembre. Un índex significatiu de l'expansió de les exportacions és el nombre de certificats de nacionalitat expedits per la Cambra de Comerç local, que augmentà de 95 a 906 entre el 1916 i el 1919.

La població

En l'aspecte demogràfic, la nova conjuntura incidí decisivament en els moviments migratoris. L'enduriment de les condicions de vida al camp, amb uns jornals inferiors als ciutadans, juntament amb l'atracció dels nuclis urbans en expansió que absorbien nova força de treball, provocà l'agudització de la tendència a l'emigració de les zones rurals de l'interior en benefici de les ciutats industrialitzades. Els principals nuclis d'atracció demogràfica de la zona eren Reus i Barcelona amb la seva incipient àrea metropolitana. La població reusenca, estancada des de mitjan segle XIX i que es reduïa des dels darrers anys del segle, a causa de l'emigració forçada per la crisi de moltes famílies treballadores, deixà de ser en el cens del 1910 la segona ciutat de Catalunya en volum demogràfic, com ho havia estat des de les darreries del segle XVIII. Entre el 1911 i el 1920 recuperà una part de la seva empenta demogràfica, i la població passà de 25.363 a 30.266 habitants, un augment de 4.903, un 19,3 %. En canvi, el creixement vegetatiu fou sistemàticament negatiu en tot el decenni, en què perdé 1.155 habitants. L'alt creixement absolut fou degut, en exclusiva, a la forta recepció d'immigrants de procedència rural i, potser, al retorn d'emigrants de l'anterior dècada. L'allau immigratòria, un mínim de 6.058 persones, arribà a representar un 20 % de la població reusenca. Malgrat l'increment, la ciutat havia passat de ser la quarta de Catalunya, el 1910, a la sisena el 1920.

En aquests anys els pobladors de la ciutat intensifiquen els contactes exteriors. Augmenta el nombre de viatgers en ferrocarril i en autobús i la freqüència dels viatges fets. S'obre de nou el debat sobre l'ampliació de la xarxa ferroviària intercomarcal, es desenterren vells projectes vuitcentistes i se'n dissenyen de nous, però, un altre cop, la burgesia fou impotent per a dur a terme les pròpies

3. En aquest sentit, és paradigmàtica l'actuació d'Evarist Fàbregas, autèntic *self-made man*, navilier consignatari, que obtingué una gran fortuna amb els negocis del comerç marítim durant la gran guerra. Catalanista i abrandat aliadòfil, sembla que no tingué cap problema a invertir en activitats com la venda de benzina per als submarins alemanys, o especulatives, amb obtenció de quantitats ingents de divises. Hom no passà per alt el seu enriquiment i, per exemple, quan l'Ajuntament el féu fill predilecte de la ciutat el 1921, per la seva important tasca de mecenatge cultural al Centre de Lectura, la crònica dels actes que en feia la revista satírica «Paricu» del 5-xi-1921, fa constar «la fortor de petroli que amarava el saló del consistori», referint-se als orígens de la fortuna de Fàbregas. Pels aspectes ideològics del període, en què l'opinió pública reflectí un gran apassionament, *vid. A. ARNAVAT, Aliadò-fils, germanòfils i pacifistes el 1914 a Reus: posicions ideològiques davant l'esclat de la Gran Guerra*, «Universitas Tarraconensis», VII (Tarragona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1985), ps. 143-157.

propostes.⁴ S'intensificà i s'expandí l'ús del telèfon —de les 8.910 conferències del 1914 es passà a 29.635 el 1920—, impulsat per la Mancomunitat de Catalunya, i del telègraf, a causa de les necessitats d'una correspondència ràpida i la urgència dels tractes comercials. A partir del 1920 començà la substitució de la tracció animal per la mecànica i augmentà el nombre de cotxes i camions. Si en els vuit anys que van del 1912 al 1919 es matricularen a la província només 93 automòbils, l'any 1920 ho feren ja 123.

La terra

Els productes agraris eren indirectament o directament la base de l'activitat industrial i mercantil reusenca, amb l'única excepció important del sector tèxtil. Els cultius majoritaris de la zona d'influència reusenca eren els tradicionals de la vinya, el més extens encara, però en lenta recessió en benefici de l'avellaner, en expansió, i l'olivera, l'ametller i el garrofer, que mantenien o augmentaven lleugerament la superfície cultivada. Les collites de la Catalunya meridional representaven un percentatge considerable del total en què eren valorades les espanyoles. La d'avellanes (uns 10 milions de ptes.) equivalia al 80 %, la d'ametlles i la de garrofes al 20 %, la d'arròs (cultivat al Delta de l'Ebre), al 18 %, i la dels arbres fruiters en conjunt, uns 29 milions de ptes., l'11 %. Els més afavorits per la nova conjuntura, que provocà una forta alça de les cotitzacions, foren els fruits secs i l'arròs, mentre que l'exportació del vi i l'oli, especialment rendables, sofrí diverses restriccions. El blat i l'ordi continuaren en una situació de retrocés, a causa de la baixa rendabilitat. Durant la guerra, el 1917, s'utilitzà per primer cop el pantà de Riudecanyes, impulsat per la burgesia local del tombant de segle, amb voluntat de solucionar el problema de l'aigua. La ramaderia i la mineria eren activitats poc rellevants, i l'avicultura, que fou el tercer recurs històric important de l'economia reusenca, tot just naixia industrialment a la ciutat el 1921.

La indústria

La indústria reusenca participà a bastament de l'expansió fabril catalana produïda per la neutralitat. En primer lloc, el fort augment de la demanda exterior afavorí els sectors tradicionals de la indústria, el tèxtil, la pell i l'alimentació, arrelats a la ciutat des del segle XVIII com a mínim. En el tèxtil cotoner, després d'un període de depressió des del final del segle, les vendes es multiplicaren. Les dues grans fàbriques vuitcentistes, La Fabril Algodonera i La Manufacturera de Algodón, doblaren la producció de filats i arribaren al màxim amb 1.250 tones el 1920, en què s'aconseguí un augment del 121 % respecte el 1914.

4. Foren projectats, alguns amb el suport de la Mancomunitat, el ferrocarril del Priorat, el de Reus-Mont-roig, el de Reus-Valls, l'ampliació del de Val de Zafán fins a Reus i el port de Tarragona, i el tramvia Reus-Tarragona.

QUADRE 1: *Producció de filats a La Fabril Algodonera i La Manufacturera de Algodón (Reus, 1914-21)*

<i>any</i>	<i>filats (tones)</i>	<i>índex producció</i>
1914	563,3	100
1918	1.205,9	214
1919	1.239,4	220
1920	1.250	221
1921	1.110	197

Aquestes fàbriques reunien la major concentració industrial i obrera, més d'un miler de treballadors amb els salaris més baixos de la ciutat i la jornada laboral més dilatada. El deliri productiu provocà l'augment descarat de l'explo-tació laboral, que, juntament amb la pèrdua de poder adquisitiu dels treballadors i l'auge del sindicalisme, foren el marc per al greu i dilatat conflicte social, amb locaut i vaga general, que paralitzà la producció del sector entre el març i l'octubre de 1915.⁵

S'expandí la fabricació de gènere de punt, sector on el treball a domicili era encara molt estès a la ciutat i als pobles de l'entorn, i en què les màquines automàtiques s'introduïren ràpidament. Dels 41 telers del 1917 es passà a 127 el 1921, l'índex de producció augmentà un 112 % i el nombre d'obrers es doblà i arribà vora els 400. Augmentà també el valor de la producció i el nombre d'obrers en la fabricació de torçats de cotó, de gorres, en la paqueteria i la tintoreria, i es creà, entre d'altres, La Industrial Algodonera SA. Les tres factories de teixits de seda, La Sedera Reusense, Puig i Carcereny i Vilanova i Antic, que ocupaven quasi 800 obreres, entraren de ple en una fase prolongada d'expansió de preus i vendes. El valor de la producció passà de 4 milions de ptes. el 1917 a 15 milions el 1923, un augment del 375 %, provocat per la reducció de la concurrència estrangera i, principalment, pel major consum del mercat nacional, sobretot des dels darrers anys del període. La indústria de la pell, que era en absoluta decadència des del tombant del segle, sobrepujà molt la seva minsa producció. La fabricació de soles augmentà de 27,6 tones el 1916 a 248,5 el 1920, és a dir, un 900 %, mentre que el valor de la marroquineria augmentava més d'un 400 % i s'estrenà en l'exportació. Es doblaren les vendes de pastes alimentàries, i entre el 1913 i el 1919 se'n disparà el preu fins al 150 %. La fabricació de farina, malgrat les dificultats per abastar de blat el consum interior, amplià a bastament els beneficis i el 1919 s'obrí una nova fàbrica d'importància, La Isabela, mentre que la de conserves vegetals s'expandí cap a nous mercats exteriors. L'augment general de les vendes provocà un augment de feina en les serradores de construcció d'embalatges i en el preu del botam, que augmentà més d'un 150 %.

En segon lloc, la reducció dràstica dels productes procedents dels països europeus provocà un procés de substitució d'importacions que fou afavorit per

5. La lluita acabà amb una absoluta derrota obrera que possibilità a la patronal congelar els salaris durant tot el cicle expansiu (*vid.* A. ARNAVAT, *Classe contra classe. El conflicte social del 1915 a Reus* [Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1985], 210 ps.).

la barrera proteccionista que significava la guerra. Aquesta situació estimulà el desenvolupament de sectors dinàmics com el químic i l'elèctric, alhora que produí greus problemes a la petita metallúrgia i a la fàbrica de gas. Així, prosperà la fabricació de productes tartàrics i se n'invertí el flux comercial. Es deixà d'exportar la matèria primera com abans de la guerra i es fabricaren i s'exportaren els productes ja elaborats, crémor i àcid tartàric. La fabricació d'oli de pinyolada i la de sabons augmentaren el ritme productiu i el nombre de petites fàbriques, que es dedicaven a l'exportació, molt més profitosa econòmicament que no el mercat nacional. En la fabricació de productes farmacèutics el valor de la producció augmentava contínuament des de l'inici de la guerra, i entre el 1917 i el 1918 ho féu un 60 %.

Per altra banda, la reducció de la importació de carbó obligà la fàbrica de gas a reduir la producció fins a la meitat entre el 1913 i el 1917, alhora que s'accelerava i conclouïa el procés de substitució del vapor per l'electricitat com a força motriu en la majoria d'activitats industrials. En la metallúrgia, la construcció i la reparació de maquinària no tan sols quedà al marge de la poderosa expansió del sector que es produí a d'altres indrets de Catalunya, especialment a Barcelona, arran de la guerra, sinó que entrà en crisi. La petitesa dels tallers i la manca de preparació financera i tecnològica els impossibilità d'acceptar les comandes i quedaren constrets a la fabricació dels productes tradicionals, en decadència. Hagueren de plantar cara a l'augment del preu del ferro en un 197 % i a la baixa de la seva qualitat pel fet d'haver d'utilitzar el de procedència peninsular en lloc de l'europèu. S'iniciava, en canvi, la reparació de motors elèctrics i de gasolina, d'acord amb les noves necessitats.

El comerç

L'activitat comercial reusenca fou molt afectada per la guerra en els seus tres vectors, d'àmbit local, regional i internacional, que persistien des del segle XVIII:

1) El comerç al detall de la plaça i a les nombroses botigues, característic de la ciutat, dedicat al consum ciutadà i comarcal, tingué, com arreu del país, un desfermat augment de preus. El dels articles alimentaris de primera necessitat pot xifrar-se, a la baixa, a la província de Tarragona, en un 109 % entre el 1914 i el 1920.⁶

2) El comerç regional era producte de l'actuació com a capital econòmica d'una àmplia rerecomarca i en canalitzava la voluminosa producció agrària per a la seva comercialització, i alhora com a nucli redistribuïdor dels productes importats o manufacturats per una àrea més extensa encara. La ciutat era el centre de comunicacions i receptora dels productes agraris del Camp de Tarragona, el Priorat i la Conca de Barberà, i la seva capitalitat econòmica traspassava la Catalunya estricta i arribava a l'Alt Maestrat i al Matarranya. Aquesta intensa belligerància comercial aglutinadora era afavorida per la viva persistència del mercat setmanal del dilluns. El transport de les collites i, en sentit contrari, el

6. Calculat a partir de les dades semestrals del «Boletín del Instituto de Reformas Sociales» (1914-23).

dels productes importats, entre els quals destaca la pesca salada, els adobs i les manufactures, es feia amb profusió amb els més de 2.500 carros que hi havia a la comarca. L'augment de les relacions comercials es traduí en una intensificació del tràfic ferroviari de mercaderies, que arribà al punt àlgid el 1916, en què les expedicions de la Companyia del Nord, 43.344 tones, augmentaren un 78 % respecte al 1913. La ciutat rebia majoritàriament matèries primeres, productes agrícoles i alimentaris, i expedia vi, en quantitats molt superiors a les altres mercaderies, oli i altres productes alimentaris i manufacturats. El ferrocarril fou paradigmàtic de la incapacitat de la infraestructura del país per plantar cara profitosament a la situació expansiva. Amb l'increment del tràfic, la defectuosa organització de la xarxa ferroviària i l'escassetat i mala qualitat dels recursos materials de les companyies abocaren aquest transport a una asffxia que dificultà i encarí la fluida circulació dels productes.

3) El comerç exterior fou el principal conducte de l'impacte econòmic de la guerra. Des de la ciutat, i a través del port de Tarragona, es feia amb múltiples països i constituïa l'eix dinamitzador del capitalisme local. La nova conjuntura capgirà bruscament el creixement constant però lent que des del darrer quart del segle XIX experimentava el tràfic total del port. La caiguda radical de les importacions fa que el 1915 i el 1918 no s'arribi als índexs de pre-guerra i que aquest darrer any, el de menor moviment, el tràfic total es reduís al 72,6 %, més encara que la mitjana estatal, que fou del 68,7 %. En tots els altres anys del període el moviment fou superior (vegeu el gràfic 1), ja que s'invertí la preponderància històrica de les importacions, que foren sobrepassades amb escreix per les exportacions, i s'accentuà el volum del comerç exterior. Respecte a la dècada 1904-13, l'exportació augmentà el 103 % el 1916 i arribà al màxim del 169 % el 1919. Les xifres, però, amaguen la realitat evident i inquantificable de l'exportació illegal i de contraban.

QUADRE 2: *El comerç internacional pel port de Tarragona (1913-23)*

anys	exportació	importació	total	índex		total
				exportació	importació	
1904-1913	69.132	105.173	174.305	100	100	100
1910-1914	130.186	124.732	254.918	188	118	146
1913	136.377	162.786	299.163	194	165	171
1915	80.168	85.315	165.483	116	81	95
1916	137.452	67.923	205.375	203	64	117
1917	140.446	23.384	163.828	198	22	93
1918	66.207	15.719	81.926	96	14	48
1919	185.948	39.829	225.777	269	36	129
1920	155.686	83.068	238.754	225	78	136
1921	133.490	70.044	203.534	193	66	116
1922	127.847	94.163	222.010	184	89	127
1923	128.454	105.444	233.898	185	100	134

Es potencià el port com a punt d'embarcament exclusiu de la sobreproducció agrícola de la regió, mentre que una gran part de la producció industrial s'embarcava pel de Barcelona. L'exportació era fornida, abans de la guerra, durant aquesta i després, amb més d'un 80 % del pes, pels productes agraris, i, en menor pro-

porció, pel botam, licors i matèries tartàriques amb destinació als principals ports del nord d'Europa, dels Estats Units i de la Mediterrània occidental. La forta pujada del preu d'aquests productes posa de manifest els beneficis que en proporcionà la comercialització. Les avellanes, per exemple, de 43 ptes. el sac el 1914, s'arribaren a cotitzar a 105 ptes. el 1919; i l'oli d'oliva, que fou afectat per la política restrictiva de les exportacions, passà de cotitzar-se a 175 ptes. el 1914 a 300 i fins a 700 ptes. els 100 kg el 1917.

En la importació predominaven, en pes, el carbó anglès, el blat argentí, el sofre i les dogues italianes, els adobs químics francesos i la pesca salada de Dinamarca i Noruega. La guerra comportà la supressió o la reducció dràstica d'aquestes importacions i l'obertura de noves vies i mercats per a les exportacions tradicionals, i féu possible la negociació sense intermediaris amb altres països, com els escandinaus, Holanda i Suïssa. Provocà també l'exportació de productes que no ho havien estat mai, com el sabó, el cuir, les conserves i les pastes alimentàries, nous, mel, castanyes, etc., amb forts increments de demanda i de cotització, com, per exemple, el 333 % d'augment del preu de les castanyes entre el 1914 i el 1917.

Tot i els extraordinaris beneficis dels industrials i dels comerciants exportadors, les companyies navilieres foren el sector amb més beneficis i major acumulació de capital del període. L'enriquiment era produït per uns nòlits altíssims, afegits al cost final de les mercaderies. Els de Tarragona a Dinamarca, per exemple, passaren de 45 a 800 ptes. Evarist Fàbregas fou el cas més simptomàtic a la ciutat dels fabulosos i milionaris negocis internacionals del sector en aquests anys.⁷

La banca

La banca fou el segon sector de l'economia espectacularment beneficiat per la guerra. Visqué uns anys d'especial prosperitat per l'increment del volum dels efectes crematístics provocat per l'augment dels recursos propis i aliens, sobretot en els comptes corrents. Al Banc de Reus s'arribà a un màxim històric en la xifra de dipòsits l'any 1919, en què la societat bancària Fàbregas i Recasens SRC, fundada el 1917, n'aconseguí el control, mitjançant una aportació de capital, provinent dels negocis naviliers d'E. Fàbregas. Amb aquesta doble injecció econòmica i de gestió, s'expandí ràpidament i augmentaren els dividendes. Dels 10,6 milions de ptes. de balanç del 1914, passà a 87,1 milions el 1921. I d'uns beneficis nets de 62.000 ptes., el 1917, passà a 747.000 el 1920. La societat Fàbregas i Recasens es transformà el 1920 en el Banc de Catalunya, l'empresa més dinàmica i ambiciosa del món financer català d'aquest segle, sota la direcció del reusenc Eduard Recasens, que fou un dels «cent grans capitalistes» del primer terç del segle a l'estat espanyol, gràcies a la importància dels seus càrrecs de gestió empresarial privada.⁸

7. És significativa de l'expansió del sector la constitució, el 1918, de la companyia Astilleros de Tarragona SA, amb un capital nominal de 10 milions de ptes., amb una indeterminada participació reusenca, el més elevat de les constituïdes arran de la guerra a l'estat espanyol.

8. Fou director o membre del consell d'administració d'11 empreses amb 25 o més

Les radicals contradiccions en l'acumulació de capital durant la guerra es posen de manifest en la molt diferent evolució de l'estalvi popular i dels comptes corrents. Així, entre el 1915 i el 1919, el primer, que recullen les caixes d'estalvi, havia crescut lentament fins a un 92 %, mentre que els comptes corrents es disparaven fins a un espectacular 3.600 % al Banc de Reus. La mitjana espanyola no superava el 80 i el 500 %, respectivament. En definitiva, es produí un empobriment de la majoria de la població i un enriquiment espectacular de la minoria prepotent econòmicament i socialment, propietària dels mitjans de producció i dels elements d'intercanvi, que expliquen l'enduriment de l'acció obrera, la destinació de l'acumulació empresarial i la crisi econòmica de la postguerra.

QUADRE 3: *Index dels dipòsits en efectiu. L'estalvi popular i l'acumulació de capital (Reus 1915-23)*

<i>anys</i>	<i>llibretes d'estalvi</i> ¹	<i>comptes corrents</i> ²
1915	100	100
1916	137	158
1917	75	203
1918	192	869
1919	192	3.715
1920	17	1.748
1921	273	310
1922	275	725
1923	176	686

1. Dades de la Caixa de Pensions.
2. Dades del Banc de Reus.

La creació d'empreses

La situació expansiva es reflectí en la constitució d'un bon nombre de petites empreses. Entre el 1914 i el 1923 es registraren 113 societats mercantils amb un capital d'uns 13 milions de ptes. La gran majoria, 95, foren collectives o comanditàries, les formes de l'economia tradicional, cosa que denota la voluntat de mantenir empreses d'àmbit familiar o la miopia dels seus impulsors. Només 17 empreses, un 15 %, s'establiren com a societats anònimes, d'acord amb les noves formes jurídic-mercantils d'organització del capitalisme. Aquestes absorbiren quasi 6 milions de ptes., un 40 % del capital invertit, proporció molt inferior encara a la mitjana estatal del mateix període, que sobrepassava el 80 %. Amb tot, és clar l'impuls que prengué la creació de societats anònimes, i de les 16 que funcionaven a la ciutat el 1923, la meitat havien estat creades a partir del 1914 (vegeu el gràfic 2). Aquestes empreses obtingueren sucosos beneficis

milions de ptes. de capital desembossat el 1921 (ROLDÁN-GARCÍA DELGADO, *op. cit.*, vol. II, ps. 205, 384, 406 i 442).

i arribaren a repartir dividendes declarats del 20 %, com Carburos de Teruel.⁹ Les úniques inversions quantioses, milionàries, es produïen al final del període expansiu, entre el 1919 i el 1923, a causa de la important acumulació de capitals. Fou, doncs, amb comptades excepcions, una florida de petites empreses, d'escàs capital, i la seva existència era només possible dins l'excepcional conjuntura internacional.

QUADRE 4: *Constitució i dissolució de societats mercantils (Reus 1914-23)*

<i>anys</i>	<i>empreses constituïdes</i>	<i>capital</i>	<i>empreses dissoltes</i>	<i>capital</i>
1911	9	190.363	2	50.000
1912	4	1.842.948	5	2.473.900
1913	7	1.707.865	7	280.489
1914	5	675.000	1	18.000
1915	8	225.000	7	275.000
1916	5	193.000	1	18.000
1917	7	459.078	8	129.500
1918	11	521.341	4	36.500
1919	22	2.020.000	3	140.000
1920	23	1.102.471	8	189.000
1921	16	3.343.700	15	2.047.776
1922	6	3.065.000	7	780.499
1923	10	1.686.600	7	673.698

QUADRE 5: *Els beneficis empresarials (banca, química i alimentària) (Reus 1917-23)*

<i>anys</i>	<i>Banc de Reus</i>		<i>Carburos de Teruel</i>		<i>La Industrial Harinera</i>	
	<i>benefici</i>	<i>dividend</i>	<i>benefici</i>	<i>dividend</i>	<i>benefici</i>	<i>dividend</i>
1917	62.458	6	212.117	20	85.220	5
1918	84.682	6	163.346	20	56.400	6
1919	563.098	8	95.446	15	90.450	8
1920	747.063	10	68.686	10	185.815	—
1921	229.843	6	64.050	10	20.286	—
1922	240.708	6	120.000	15	14.783	2,5
1923	359.986	6	43.000	6	9.238	—

El sector més expansiu fou el de l'alimentació, que amb 36 empreses i 9,8 milions de ptes. absorbí el 79,1 % de les inversions, gràcies a les companyies exportadores de productes agraris, propietat de les fortunes locals, com la de Fèlix Gasull, amb un capital de 2 milions, Fontana i Vilanova, amb 1,5 milions,

9. L'empresa era dirigida per l'aleshores president de la Cambra de Comerç, Joan Boqué, un dels majors contribuents de la ciutat, exportador de vins, fabricant d'oli de pinyolada, propietari d'una merceria, accionista de les societats anònimes La Industrial Harinera i Empresa Hidrofórica i soci del Círcol (*dels senyors*).

la d'Enrique Izaguirre, amb 1,1 milions, Clariana, Huguet i Riba, o Productos Agrícolas Catalanes SA, amb 600.000 ptes. A molta distància, el sector tèxtil absorbí una inversió global de 644.000 ptes., un 5,1 %, i el químic, mig milió de ptes., un 4,1 %. En les modificacions de societats, provocades, entre d'altres motius, per l'augment de capital, el tèxtil fou el més afectat, amb uns 2,5 milions de ptes., un 58,2 % del total declarat.

La crisi

L'expansió econòmica que s'havia basat en l'increment de la demanda exterior i en el marc de protecció natural creat per la guerra, que acabà el novembre del 1918, es prolongà fins el 1920. El reajustament progressiu de les economies dels països que havien participat a la carnisseria bèl·lica anul·là les possibilitats que circumstancialment havia tingut la producció reusenca, i la catalana en general. La crisi internacional del 1920-21 rematà el canvi de conjuntura i amb la pau arribà la crisi ferotge. La manca de comandes, la baixa dels preus dels productes agraris, l'elevació dels drets aranzelaris a l'estranger, la baixa de la cotització de la moneda dels països competidors, la restricció del crèdit, etc., provocaren la paralització del flux comercial amb l'exterior i, consegüentment, una crisi en els negocis i una intensa manca de feina que repercutí fortament en l'economia reusenca i en la de la comarca.

La depreciació dels productes agraris, juntament amb un llarg període de secada, aguditzat des del 1922, col·locaren l'agricultura en una situació d'estanca-ment, i en alguna comarca de reducció de la superfície cultivada. L'activitat industrial minvà molt. El sector tèxtil cotoner fou un dels sectors més clarament perjudicats, sofrí la caiguda de la cotització dels seus productes i l'entrada de producció estrangera i es veié abocat a una llarga crisi de sobreproducció. La fabricació de gènere de punt, en què la crisi provocà la concentració empresarial, la paqueteria, els torçats i la tintoreria foren afectats també per la recessió. Les sederies, en canvi, no perderen la tendència expansionista, ja que la producció era totalment absorbida pel mercat nacional. La indústria de la pell fou també castigada per la paralització de la demanda i retornà als baixos ritmes productius de la pre-guerra. Es paralitzà el treball dels boters, força nombrosos encara a la ciutat, i el dels constructors d'embalatges. La crisi dels petits metallúrgics s'aguditzà i provocà la reducció de tallers i d'operaris. Es reduí la fabricació de sabó i de productes tartàrics fins a nivells fins i tot inferiors als del 1914. La fabricació de farines, conserves i pastes alimentàries passà per una situació crítica, mentre que la construcció reflectia l'estat general d'atonía del treball. Al final del període, malgrat els forts sotrats que havia rebut la indústria ciutadana, no havia canviat l'estructura, vertebrada al voltant del tèxtil, tant pel valor de la producció, un 52,7 %, com pel nombre d'obres.

QUADRE 6: *La indústria a Reus el 1922*

<i>indústria</i>	<i>fàbriques</i>	<i>obres</i>	<i>valor producció (milers de ptes.)</i>	<i>%</i>
tèxtil	18	1.984	33.300	52,7
alimentària	84	490	7.200	11,4
química	35	239	5.600	8,8
metallúrgica	49	334	4.500	7,1
fusta	68	353	3.800	6
pell	9	40	2.000	3,1
vestit i calçat	12	105	2.000	3,1
manipulació terra i pedres	10	145	1.600	2,5
altres	37	258	3.100	4,9
total	323	3.948	63.100	100

La crisi afectà també fortament el comerç d'exportació dels productes agraris. L'avellana, el genuí negoci reusenc en fruits secs, sofrí una dràstica reducció de les vendes a l'estranger i la seva cotització baixà als nivells de pre-guerra, perquè havien tornat a entrar en el joc internacional grans quantitats d'avellana turca, més econòmica. D'altres exportacions s'esvaïren absolutament i les tradicionals i voluminoses d'oli i vi sofriren importants baixes. Els països europeus recuperaren fàcilment els mercats que abastaven els productes catalans, perquè no eren competitiu.

La crisi general afectà, amb menys intensitat que d'altres, les entitats bancàries de la Catalunya meridional, més comercials i agrícoles que no pas industrials, i no impedí que el Banc de Reus obtingués beneficis, que consolidés la confiança dels seus impositors i que obrís diverses sucursals durant la postguerra. No obstant això, la suspensió de pagaments del Banc de Barcelona, que pel volum i la naturalesa de les seves operacions absorbia una part del moviment comercial de la zona, arrossegà en la seva fallida diversos empresaris de la ciutat i impulsà les altres entitats bancàries cap a una major restricció d'operacions, sobretot les de crèdit.

La intensitat de la crisi es fa ben palesa en la dissolució d'empreses. Entre el 1920 i el 1923 en plegaren 37, amb un capital de 3,6 milions de ptes. El 1921 fou el pitjor any, amb 15 dissolucions, que representaven més de 2 milions de ptes. Els sectors més afectats pel tancament d'empreses foren el de l'alimentació, tant en el nombre, 20, com en el capital, 3,3 milions de ptes., el 81,7 %; i, a molta distància, el químic, amb el 5,1 %, i el tèxtil, amb el 2,9 %. La crisi havia esbandit aquesta florida de petites empreses, i només foren capaces de subsistir les que s'havien creat sobre una base mínimament sòlida i moderna.

Conclusió

Què va quedar després de tot? Va arribar l'expansió i la posterior crisi a produir canvis en l'estructura econòmica reusenca suficients per a situar-la en un nou rumb? S'ha afirmat sovint que el *boom* econòmic produït per la Primera Guerra Mundial representà per a la burgesia catalana «l'ocasió perduda» per a la

modernització i el redreçament econòmic del país que la major part dels empresaris desaprofitaren, ja que obtingueren uns beneficis extraordinaris que no reinvertien i no foren capaços d'estructurar de base les seves empreses.¹⁰ Com han afirmat J. Fontana i J. Nadal,¹¹ aquesta incapacitat era inherent a la forma mateixa amb què s'havia produït la capitalització, ja que l'acumulació tingué un caràcter bàsicament especulatiu, perquè es va fer en la seva major part amb perjudici per als treballadors, això és, en total antagonisme amb l'extensió del consum interior, en reduir-se la capacitat adquisitiva de la majoria de la població. Aquestes condicions i la general dispersió d'empreses explicarien que una bona part dels beneficis extraordinaris derivats de la neutralitat s'esfumessin en activitats improductives, especulacions i lluïment social, que passessin a engruixir els comptes corrents bancaris, o que es fessin servir per la compra i millora de finques rústiques i urbanes. Aquest darrer tipus d'inversió destacà sobretot el 1919 i el 1920, quan es noten els primers símptomes de la reconversió de les economies de guerra. Aquest darrer any es compraren a la província 1.479 finques rústiques i 695 d'urbanes més que el 1914.¹² L'esplèndida casa que Evarist Fàbregas es féu bastir a la ciutat el 1921 és un altre testimoniatge dels negocis de l'època.

En definitiva, passats els efectes de la guerra, l'estructura econòmica de Reus no havia estat modificada essencialment. El conjunt de l'economia ciutadana es trobava en el mateix estat, si no pitjor relativament, que abans del 1914. La indústria tèxtil —la cotonera en recessió i la sedera en expansió—, juntament amb el comerç d'exportació de productes agraris, dominats per capitals familiars i per societats collectives i comanditàries, continuaren essent els eixos bàsics sobre els quals s'assentava l'estructura econòmica local. Ambdós sectors eren els

10. Els mateixos directius de la Cambra de Comerç reusenca escrivien, el 1923: «*Pasaron los años de la guerra y desgraciadamente no han dejado los rastros fecundos que había derecho a esperar. Triste es confesarlo, pero es lo cierto que nos encontramos igual sino peor que antes y hemos dejado pasar sin aprovecharla una coyuntura única: lo que nos deparó la suerte, lo que bien aprovechado hubiera podido ser fuente de grandes prosperidades, se no ha marchado en temerarias especulaciones. Confiemos en que la fuerza insustituible del trabajo, que es tan conocida de los hombres de esta tierra, sabrá reponernos en el equilibrio desgraciadamente perdido*» (*Vida económica de la provincia de Tarragona, 1920-1921*, p. 425).

11. FONTANA-NADAL, *op. cit.*, p. 105.

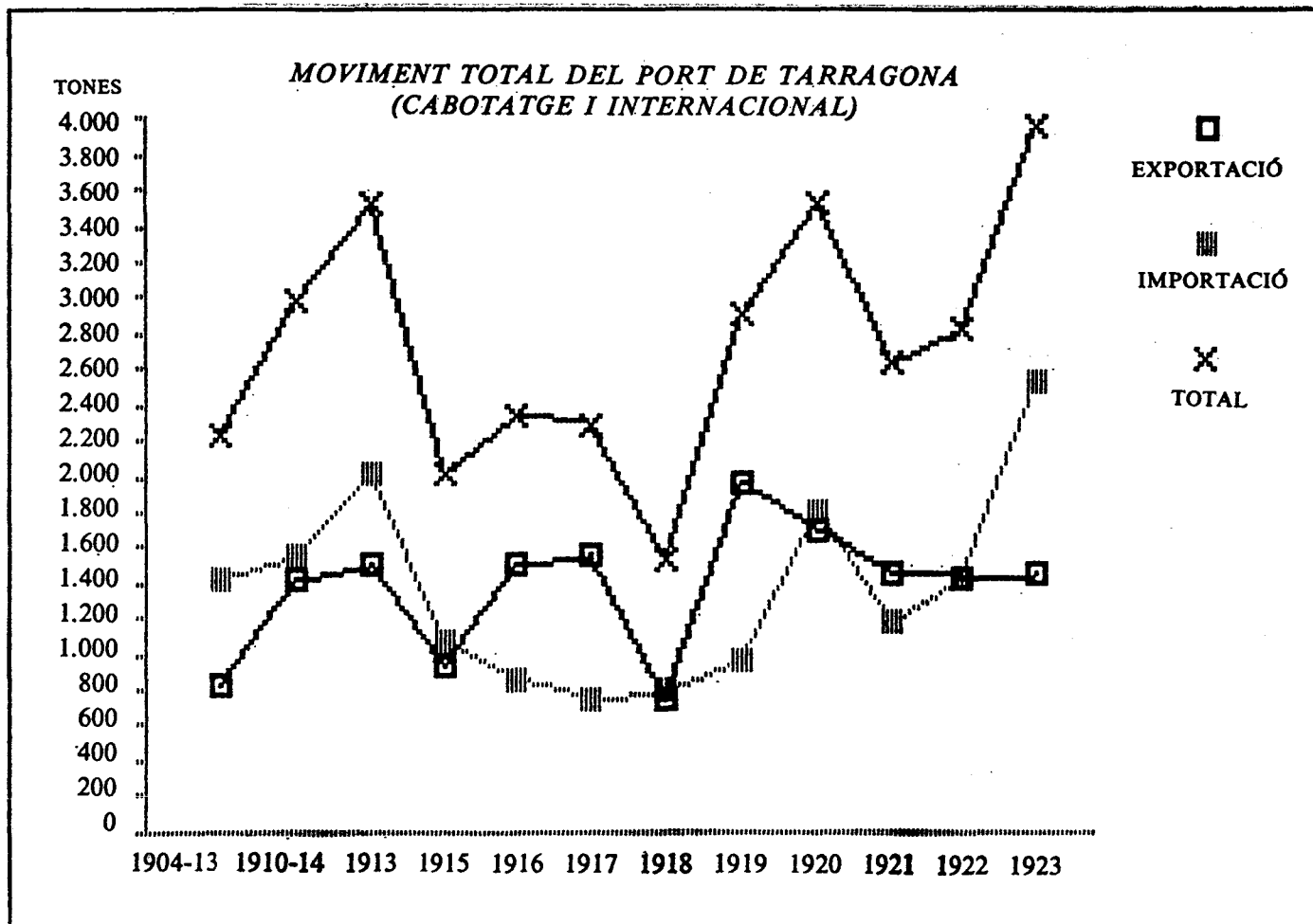
12. *Finques alienades per actes o contractes en els que hi ha preu (escloent les a pacte de retro)*, província de Tarragona 1913-1923.

anys	rústiques	finques alienades urbanes
1913	3.646	1.728
1914	3.131	1.601
1915	3.549	1.393
1916	3.182	1.395
1917	3.381	1.504
1918	3.627	1.627
1919	4.083	2.008
1920	4.610	2.296
1921	4.146	1.927
1922	4.093	1.833
1923	4.157	1.867

«Anuario(s) de la Dirección General de los Registros y del Notariado».

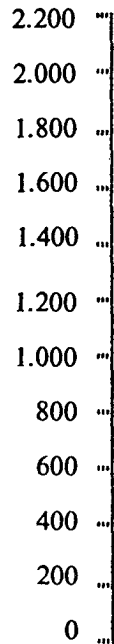
únics, com abans de la guerra, amb una certa concentració empresarial, centralitzats per una vintena d'industrials i comerciants, l'alta burgesia local. La resta de la panoràmica econòmica no havia aconseguit sortir de l'absoluta dispersió i atomització que la caracteritzava. Petites i grans empreses foren incapaces de transformar-se en centres de producció moderns, i no van rebre, en general, injeccions de capital suficient per al seu relleu. Els beneficis extraordinaris que havien obtingut els propietaris dels mitjans de producció no havien servit per iniciar un canvi de rumb per al conjunt de l'economia ciutadana. Només la creació d'algunes societats anònimes amb capitals considerables, al final del període, i l'articulació d'un grup impulsor jove i progressista que renovà l'activitat bancària del país a partir dels alts beneficis obtinguts en els negocis naviliers foren els principals símptomes detectables de la repercussió a Reus dels nous aires i del canvi de rumb de l'economia que s'inicià arran de la gran guerra a Catalunya. Tot plegat, una simple modificació epidèrmica.

GRÀFIC 1.

*CAPITAL INVERTIT PER TIPUS DE SOCIETAT MERCANTIL
REUS (1914-1923)*

CAPITAL
milers pts.

1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923

□
COMANDITÀRIES
COL·LECTIVES
LIMITADES
|||||
ANÒNIMES

